

УДК 373.3.016:78

УСВІДОМЛЕНЕ СПРИЙНЯТТЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

Заря Л.О.

Харківська гуманітарно-педагогічна академія

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-21>

Стаття присвячена проблемі визначення об'єктивних особливостей усвідомленого сприйняття молодшими школярами музичного мистецтва і можливих шляхів його формування, з урахуванням взаємообумовлених психофізіологічних процесів, в основі яких визначена особливі фактори свідомості. Виокремлено психологічні чинники музичного сприйняття, методи формування у молодших школярів свідомого сприйняття музичного мистецтва.

Ключові слова: свідомість, сприйняття, музичне мистецтво, свідоме відношення, музично-естетичне виховання.

Музичне мистецтво є невід'ємною частиною естетичного виховання молодших школярів, оскільки сприяє збагаченню їхнього духовного світу. Саме завдяки яскравим музичним образам відбувається розвиток у дітей естетичних почуттів, формування у них естетичного ставлення до навколишнього світу.

Постановка проблеми. Рівень усвідомленого сприйняття музичного мистецтва є показником сформованості якості розуміння молодшими школярами музичного мистецтва, художньо-естетичного світогляду. Дослідження проблеми формування усвідомленого сприйняття молодшими школярами музичного мистецтва зумовлено необхідністю допомоги зростанню освітнього потенціалу учнів, усвідомлення ними своїх інтересів, почуттів, ціннісних орієнтацій та переконань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поза сприйняттям музика як мистецтво взагалі не існує. Про значення музичного мистецтва для естетичного розвитку дітей свідчить значна кількість теоретичних і практичних досліджень вітчизняних науковців, педагогів, психологів (Ветлугіна Н., Герасимчук В., Гуминська О., Ко-

тирло Т., Люблінська Г., Назайкинський Е., Остроменський В., Падалка Г., Печерська О., Ростовський О., Щолокова О. та ін.). Їх діяльність спрямовувалась на пошук шляхів удосконалення змісту, форм і методів музично-естетичної роботи з дітьми у шкільних закладах освіти. Відзначалося, що важливою передумовою духовного зростання та музично-естетичного виховання школярів є сприймання музики, яке сприяє становленню у них музичного образу та органічно поєднує емоційний і пізнавальний аспекти.

Науковці з'ясували, що добре знайомі музичні твори сприймаються на стереотипній основі, швидко й упевнено (як легко впізнають букви). Учні (первинно) вибірково бачать, чують те, що звикли бачити й чути (апперцепція – залежність сприйняття від минулого досвіду). Звичайні музичні твори сприймаються відразу (симультанно), малознайомі – структурно розгорнуто, поетапно (сукцесивно). Науковці вважають, що сила інтересу до музики в учнів виявляється так – музика повністю захоплює їх, не залишаючи можливості для сприйняття будь-якого іншого впливу. Таке сприйняття музичного твору пов'язане з пізнанням, розумін-

ням, осмисленням та зацікавленням. Заслугує увагу подана Е. Назайкинським характеристика музичного сприйняття з фізіологічного та психологічного боку, яке характеризується як асоціативність, емоційна напруга, чуттєвість, усвідомленість, гострота, слухова модальність [9, с. 108].

Прищеплення учням вмінь усвідомленого і цілеспрямованого естетичного сприймання музичного матеріалу вважається першим і необхідним етапом музично-виховного процесу. Пережите і продумане сприйняття музичних творів – основа всіх форм формування свідомості молодших школярів засобами музики, так як при цьому активізується внутрішній, духовний світ, почуття, думки, сприйняття навколишнього світу.

З погляду на індивідуально-психологічні характеристики молодших школярів, науковцями виокремлюються такі психологічні типи музичного сприйняття:

1. Музично-естетичне сприйняття відбувається майже без музичних наочних образів.

2. Уявлення стають наочною опорою та ілюстрацією переживання музики.

3. Образи під час сприймання розгортаються у «сюжетний зміст».

В. Петрушин зауважив, що існує екстравертний та інтравертний характер сприйняття музики. Екстравертному відповідає сприйняття легкої музики, а інтравертному – серйозної музики, що проявляється у рухах або в зосередженості під час слухання музики.

Було з'ясовано, що учні зі слабкою нервовою системою набагато глибше почувають й переживають зміст музичних творів. Вони тяжіють до спокійної й неголосної музики. І навпаки, учні, які належать до сильного типу вищої нервової системи, будуть більше цікавитися музикою швидких темпів, голосною й такою, що звучить достатньо довго.

Музика із самого початку охоплює значну сферу психіки дитини та викликає суб'єктивну оцінку їх якості; тільки потім вона спрямовується в аналітичну, інтерпретуючу культурну сферу здібностей і смаків. Усвідомлення музичної потреби виступає у вигляді музичного інтересу, який стає спонукальним фактором у подальшій музичній діяльності [4, с. 75].

У контексті дослідження вагоме значення мають праці, в яких розглядається роль музики у виховному процесі, естетичні засоби впливу мистецтв, зокрема й музики, на особистість (А. Болгарський, Т. Завадська, Д. Кабалецький, Л. Коваль, О. Олексюк, О. Щолокова тощо).

Невирішення раніше частин загальної проблеми. Але проблему формування саме усвідомленого сприйняття музичного мистецтва молодшими школярами не можна вважати вивченою, науково обґрунтованою, не розглядалися специфіка та особливості її формування. Поза увагою науковців залишається те, що національна самосвідомість має своє підґрунтя, яке важливо формувати з дитинства, особливо з перших років навчання в загальноосвітньому закладі. Адже з перших днів молодші школярі поступово оволодівають способами керування увагою, пам'яттю (вже подорослішавши людина пам'ятає вірші, таблицю множення, події дитинства), мисленням, почуттями тощо. У дітей цього віку формується

любов до праці, з'являється внутрішня мотивація до навчання. Молодші школярі намагаються встановлювати причинно-наслідкові зв'язки навколишнього світу.

Завданням статті є визначення об'єктивних особливостей усвідомленого сприйняття молодшими школярами музичного мистецтва і можливих шляхів його формування, з урахуванням взаємообумовлених психофізіологічних процесів, в основі яких є особливі фактори свідомості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того, щоб допомогти молодшим школярам усвідомлено сприймати музичне мистецтво, необхідно знати яким чином має формуватися свідоме сприйняття музичного мистецтва.

Розглянемо декілька визначень поняття «свідомість». Визначення діалектичної основи свідомості молодших школярів показало, що воно має ту ж класифікацію, що й загальна характеристика поняття «свідомість» дорослої людини. Наприклад, у філософському словнику поняття «свідомість» розглядається як людська здатність до відтворення дійсності в мисленні; психічна діяльність як переживання і відображення дійсності; сукупність уявних і чуттєвих образів... [16, с. 763]. Академік Р. Немов вважав, що майже вся людська матеріальна й духовна культура є продуктом уяви. Він дійшов висновку, що уява – це особлива форма людської психіки, яка стоїть окремо від інших психологічних процесів і, разом із тим, займає проміжне положення між сприйманням, мисленням та пам'яттю [10, с. 216]. Також можна додати, будь-який акт праці та навчання неодмінно містить в собі уяву. Не уявивши готовий результат, мету навчання не можна приступати до роботи. У процесі пізнавальної діяльності уява взаємодіє зі сприйманням, пам'яттю, мисленням [8, с. 322].

Необхідно так само визнати, що вибір способу дій, комбінування елементів в образах уяви здійснюються логічними міркуваннями, виконанням різних розумових дій, завдяки чому зберігається зв'язок продуктів людської фантазії з реальністю, їх дійовий характер. Важливою є думка С. Максименка, що нові образи можуть створюватися за допомогою наголошування. Цей прийом полягає в навмисному посиленні в об'єкті певних ознак, які виявляються домінуючими на тлі інших [7, с. 186, 190]. Тобто, для формування усвідомленого сприйняття молодшими школярами музики дуже важливо вчителю розказувати, демонструвати їм відображені в музиці реальності у формі чуттєвих образів. Повноцінне сприймання музичного твору вимагає від учня активної роботи уяви, яка виражається, зокрема, у спробах образного усвідомлення музичних вражень. Науковці вважають, що уява формується у дітей на базі розвитку їх сприйняття. «Збагачуючи досвід сприйняття і спеціальних спостережень учня, вчитель тим самим збагачує й розвиває його уяву. У художній (музичній) діяльності головна роль належить ... образній пам'яті, яка підтримується уявою» [2, с. 41].

В. Крутецький зазначає, що серед молодших школярів є діти з дуже бідними, слабкими уявленнями, є діти, що не вмють довільно викликати уявлення й оперувати ними в процесі навчання. З такими дітьми треба багато працювати,

збагачувати їхні уявлення, тренувати в умінні робити вольові зусилля для того, щоб довільно викидати те чи інше уявлення [6, с. 159].

Основна тенденція розвитку уяви молодших школярів полягає в переході від репродуктивної її форми (простого комбінування уявлень) до творчої (побудови нових образів). Перетворення образів уяви в 1-х класах незначне, а вже у 3-4 класах, коли учень отримує значно більше знань, образи стають узагальненими та більш яскравими. М. Савчин уважає, що на початку навчання для виникнення образу необхідна опора на конкретний предмет (наприклад, опора на картинку при описі чи розповіді, що можливе за допомогою мультимедіа), далі розвивається опора на слово, яке є передумовою мисленнєвого створення нового образу [14, с. 185].

Процес навчання ставить молодших школярів в умови, що вимагають від них постійних вправлень у довільній (усвідомлена й цілеспрямована) увазі, вольових зусиль для зосередження. Довільна увага розвивається разом із розвитком суспільно значимих мотивів навчання, зростання усвідомлення своєї відповідальності за успіх навчальної діяльності. На цій основі у молодших школярів розвивається вміння організувати й регулювати свою увагу, свідомо керувати нею [3, с. 34].

Л. Благонадежина вважає, що слухові уявлення мелодії є аналізом того, що називають внутрішнім музичним слухом, які мають 2 форми його прояву:

1. Образно-слухова пам'ять, тобто відтворення музики сприйнятої раніше у слухових образах.

2. Слухове уявлення, тобто конструювані у слухові нові образи, раніше не сприйняті [1, с. 41].

Розглянемо особливості розвитку слухових музичних уявлень молодших школярів.

Учням 7-9 років притаманні рушійна активність та цікавість до слухових вражень, прагнення до новизни, до вияву у звичайній музиці життєвих мотивів, уявлень [15, с. 18].

У дітей молодшого шкільного віку уява згодом спирається вже на досить значний життєвий досвід і на здобуті знання. Образи й асоціації безперервно виникають у процесі сприймання музики. При цьому музика асоціюється, як правило, «не з яскраво усвідомлюваними, чітко видимими, відчутними образами-уявленнями, а з невиразними комплексними відчуттями, які не встигають піднятися до рівня усвідомлення. І лише при подальшому самоаналізі ці приховані компоненти сприймання можуть набувати форми наочного уявлення» [1, с. 180].

Розглядаючи понятійну основу свідомості в словнику – довіднику, свідомість – одне з основних понять з філософії, психології і соціології, який означає вищий рівень духовної активності людини як соціальної істоти. Своєрідність цієї активності полягає у тому, що відображення реальності у формі чуттєвих і розумових образів передре практичним діям людини, надаючи їм цілеспрямованого характеру [17, с. 338]. Тобто, усвідомлення відображених в музиці чуттєвих і розумових образів може допомогти цілеспрямованій активності молодших школярів.

У психологічному тлумачному словнику найсучасніших термінів поняття свідомість харак-

теризується: 1) активністю; 2) спрямованістю на предмет: свідомість завжди – усвідомлення будь-чого; 3) здатністю до самостереження; 4) мотиваційно-ціннісним характером; 5) різними ступенями ясності. ... Поле свідомості неоднорідне... в ньому чітко виділяється центральна сфера, особливо ясна і виразна, – «поле уваги», або «фокус свідомості» [12, с. 473-478].

Тобто, формування свідомого сприйняття музики безпосередньо пов'язане з важливим чинником – увагою. Науковцями визначено, що одні діти можуть зосереджуватися, слухають музику не відволікаючись, інші навіть не уявляють, що можна уважно слухати музику. Дослідники з'ясували, що увага учнів молодших класів не однакова:

– у першому класі вона пов'язана з процесом пізнавальних дій;

– учні другого класу стають більш уважними, коли є радість пізнання, участь у діяльності, яка захоплює, коли з'являються узагальнення в емоційному ставленні до вивчення музичних творів (уважається, що у молодшому шкільному віці, особливо у 1-2 класах, провідною залишається мимовільна увага);

– у третьому класі зростає кількість вибору змісту навчального матеріалу, більшої ваги набирає інтерес до процесу пізнавальної діяльності, її результатів.

– у четвертому класі учні вже вміють зосереджено слухати й аналізувати прослухану музику. Спостережливість стає рисою характеру [3, с. 33].

З цього приводу С. Фокіна зазначає: «слід пам'ятати – тривалість зосередженого прослуховування музики залежить від віку: – у 1 класі діти спроможні зосереджено слухати музику 2 хвилини, – у 3 класі – до 5 хвилин. А ось тривалість слова (розповіді) вчителя точно визначити неможливо, тому що це залежить від змісту бесіди... «Воно не може набагато перевищувати звучання самого музичного твору» [18, с. 89].

Відзначимо, що у процесі засвоєння умінь та навичок сприймання музичних творів у молодших школярів відбувається формування емоційного ставлення до музичного мистецтва. Велике значення має звернення вчителя до емоційної сфери учнів. Він має налаштувати учнів на те, що навіть зображуючи картини природи, композитор прагне передати почуття людини, її особистісне ставлення, наприклад, до осінньої, зимової пори року. Таке акцентування на психологічному й естетичному змісті музики позитивно позначається на розвитку емоційного відгуку, сприймання, розуміння, інтересу до музичного твору [3, с. 71]. Завдяки емоційній силі музичних творів у дітей розвиваються творчі здібності, увага, мислення, уява, формується естетичний смак, здатність аналізувати, порівнювати, тобто з'являється свідоме відношення до музичного мистецтва.

Здійснення повноцінного сприймання молодшими школярами музичного мистецтва можливе за умовою планомірної роботи вчителя на уроках музичного мистецтва, одним з основних завдань якої є формування у них потрібних уявлень. Послідовне керівництво процесом сприйняття музичного мистецтва передбачає проведення вступної бесіди, здійснення цілісного прослуховування, аналіз музичного твору.

Задля повноцінного свідомого сприймання музики важливо формувати у дітей не тільки вміння розрізняти виражальні засоби музичних творів, а й здатність поєднувати звучання у єдиний смисловий комплекс, тобто здійснювати цілісне сприймання, сутність якого полягає у природному супроводженні співпереживаннями. При цьому у процесі формування у молодших школярів сприймання музичного мистецтва слід враховувати індивідуальні здібності – досягнутий рівень сприймання, індивідуальні особливості характеру, ставлення до занять та ін.

Долучаємося до думки О. Гуминської: «Оскільки музичне мистецтво – особлива форма відображення дійсності, у якій найважливішу роль відіграють почуття, емоційна сфера, то сам інтерес до музики, що формується у процесі навчання, має виявляти єдність емоцій і розуму, свідомості і почуття [5, с. 7].

З метою пробудження в свідомості дітей емоційних реакцій рекомендується ознайомлювати молодших школярів із різноманітним музичним матеріалом, переконливо надавати яскраві художні музичні враження, збагачувати та розширювати їх світогляд. Проте сприймання музики не повинно обмежуватися лише прослуховуванням та обговоренням щодо набутих естетичних вражень. Воно повинно знаходити свій вияв у процесі різноманітної музично-естетичної діяльності дітей, яка поступово має набувати творчого характеру.

Дослідження психологів (О. Леонт'єв, Б. Теплов) довели, що вже на стадії безпосереднього сприймання музики, в стані емоційного реагування у школярів простежується активна діяльність, що виявляється в реакціях і відповідях. У процесі слухання музики у них виникає інтуїтивна потреба рухатися під такт ритму. Вважається, що такий елементарний емоційний відгук на ритм є первинним виявом музичності. О. Ростовський радить мимовільну моторно-емоційну реакцію дітей зробити осмисленою, ритмічною, виразною. Наприклад, учити крокувати чітко й упевнено під маршову музику, плавно

рухатися – під колискову, завзято плескати – під швидку танцювальну тощо. Так формується розуміння емоційного змісту творів. Виконуючи ритмічні рухи, діти звикають уважно вислухатися в музику, що сприяє розвитку мелодійно-ритмічного слуху [13, с. 36]. Тобто діти починають усвідомлено сприймати музику.

Відзначимо, що (з спостережень за учнями) провідну роль у групі методів формування свідомого сприйняття музики молодших школярів відіграють словесні методи (розповідь, пояснення, бесіда, діалог тощо), розуміючи програмний зміст, учні свідомо сприймають музичний твір.

Висновки з даного дослідження. Музично-естетичне виховання свідомого сприйняття молодшими школярами музичних творів має формуватися під керівництвом вчителя музичного мистецтва. Обов'язковою умовою має стати систематичне сприймання молодшими школярами музики у навчально-виховному процесі індуктивним шляхом – пізнання, аналіз, їх систематизація, узагальнення, врахування запиту й оціночні судження учнів. Слід констатувати, що завдяки означеній роботі на уроках музичного мистецтва, уваги вчителів до шляхів формування свідомого сприйняття молодшими школярами музичного мистецтва, збільшиться якість розуміння музичного мистецтва, підвищиться художньо-естетичний світогляд, сформується у молодших школярів музично-естетичного смак, який виявлятиметься в початкових оцінках ними творів музичного мистецтва та якості власної музичної діяльності.

Важливо зазначити, ознакою усвідомленого сприйняття молодшими школярами музичного мистецтва є особисте ставлення учнів до музичних творів, їх зростаючі запити і оціночні судження.

Впровадження теорії і методики з означеної в статті проблеми потребує подальшого дослідження, розробки моделі формування у молодших школярів саме усвідомленого сприйняття музичного мистецтва.

Список літератури:

1. Благонідежина Л.В. Психологический анализ слухового представления мелодики / Л.В. Благонідежина / Восприятие музыки: сб. ст. – Москва: Музыка, 1980. – 256 с.
2. Вивчення музики в 1-4 класах: навч.-метод. посіб. для вчителів / Л.М. Мосол [та ін.]. – Харків: Скорпіон, 2003. – 141 с.
3. Заря Л.О. Методика формування у молодших школярів інтересу до музики з використання мультимедійних технологій. : дис. канд. пед. наук / Л.О. Заря. – Київ, 2013. – 209 с.
4. Заря Л.О. До проблеми методики формування інтересу до музики в молодших школярів з використанням мультимедійних технологій на уроках музики / Л.О. Заря // Вісник, Луганський НПУ ім. Т. Шевченка, № 8. – 2011. – С. 150-155.
5. Гуминська О.О. Уроки музики / О.О. Гуминська. – Тернопіль: Навчальна книга, 2007. – 103 с.
6. Костюк А.Г. Музыкальное искусство и формирование нового человека / А.Г. Костюк. – Київ: Муз. Україна, 1982. – 240 с.
7. Максименко С.Д. Загальна психологія: навч. посіб. / С.Д. Максименко. – Київ: Центр учбової л-ри, 2008. – 272 с.
8. Навчання і виховання учнів 1 класу: метод. посіб. для вчителів / упоряд. О.Я. Савченко – Київ: Початкова школа, 2002. – 464 с.
9. Назайкинский Е.О. О психологии музыкального восприятия / Е.О. Назайкинский. – Москва: Музыка, 1972. – 384 с.
10. Наливайко І. Погляди Сухомлинського на музичне виховання молодших школярів / І. Наливайко // Мистецтво та освіта. – 1998. – № 4. – С. 2-7.
11. Падалка Г.М. Учитель, музика, діти / Г.М. Падалка. – Київ: «Музична Україна», 1982. – 144 с.
12. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. – Харків: Прапор, 2009. – 670 с.
13. Ростовський О.Я. Методика викладання музики / О.Я. Ростовський. – Тернопіль: Навч. кн., 2001. – 216 с.
14. Савчин М.В. Вікова психологія: навч. посіб. / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – 2-ге вид., стереотип. – Київ: Академвидав, 2009. – 360 с.

15. Тарасов Г.С. Психологические особенности музыкального обучения младших школьников / Г.С. Тарасов // Музыка в школе. – 1988. – № 2. – С. 80.
16. Философский словарь – Київ: А.С.К., 2006. – 1053 с.
17. Философия. Словник-довідник. Навчальний посібник. – Київ: НАКККІМ, 2011. – 480 с.
18. Фокина С.Л. Беседы о музыке / С.Л. Фокина // Начальная школа. – 1990. – № 10. – С. 96.

Заря Л.А.

Харьковская гуманитарно-педагогическая академия

ОСОЗНАННОЕ ВОСПРИЯТИЕ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА МЛАДШИМИ ШКОЛЬНИКАМИ

Аннотация

Статья посвящена проблеме определения объективных особенностей осознанного восприятия младшими школьниками музыкального искусства и возможных путей его формирования, с учетом взаимобусловленных психофизиологических процессов, в основе которых определены особые факторы сознания. Выделены факторы музыкального восприятия, методы формирования у младших школьников сознательного восприятия музыкального искусства.

Ключевые слова: сознание, восприятие, музыкальное искусство, сознательное отношение, музыкально-эстетическое воспитание.

Zarya L.A.

Kharkov Humanitarian Pedagogical Academy

CONSCIOUS PERCEPTION OF MUSICAL ARTS BY YOUNGER PUPILS

Summary

The present article is devoted to the problem of determining the objective features of conscious perception by younger pupils of musical arts and the methods of its formation, taking into account interdependent psychophysiological processes, in which specific factors of consciousness are determined. The psychological factors of musical perception, possible ways formation of conscious perception of musical arts among younger pupils have been mentioned.

Keywords: consciousness, conscious perception, musical arts, younger pupils.